

Ο ΔΙΕΘΝΗΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΣΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΙΣΟΖΥΓΙΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ ΣΥΝΑΛΛΑΓΩΝ*

Του

Στέλιου Πανταζίδη

Δ/ση Οικονομικών Μελετών

Τράπεζα της Ελλάδος

Abstract

The purpose of this paper is to present a model of imports and exports of travel services for Greece. The analysis is based on receipts and expenditures of the "travel" item as recorded in the balance of payments of Greece. The first section of the paper reviews the main developments of the Greek travel account in the period 1980-94 in relation to the other basic items of the Greek balance of payments. In the second section a model of travel account is developed. Three equations are estimated, one for total travel receipts, one for total travel expenditures and a third one for the receipts from the main tourists sending countries. The third section discusses the estimation results and in the last section the conclusions are presented. (JEL F14)

1. Εισαγωγή

Ο τουρισμός είναι ένα σύνθετο κοινωνικοοικονομικό φαινόμενο που τις τελευταίες τρεις δεκαετίες αναπτύχθηκε ραγδαία ως αποτέλεσμα της αύξησης του ελεύθερου χρόνου, της βελτίωσης της τεχνολογίας των μεταφορών που οδήγησε σε σημαντική μείωση του κόστους των μετακινήσεων και φυσικά της αύξησης του εισοδήματος των βιομηχανικά ανεπτυγμένων χωρών, που είναι και η βασικότερη πηγή αποστολής τουριστών. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του

* Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τους Γ. Ζομπανάκη, Ν. Ζόνζηλο, Σ. Λώλο, Δ. Μόσχο και Ε. Παντελίδη, της Διεύθυνσης Οικονομικών Μελετών της Τράπεζας Ελλάδος, για τις χρήσιμες παρατηρήσεις και συμβουλές τους. Ευχαριστώ, επίσης, τον ανώνυμο κριτή για τις υποδείξεις του. Εννοείται ότι η ευθύνη όσων διατυπώνονται βαρύνει αποκλειστικά τον υπογράφωντα ο οποίος εκφράζει προσωπικές απόψεις.

Παγκόσμιου Οργανισμού Τουρισμού (WTO), ο αριθμός των τουριστών από 25 εκατομμύρια το 1950 έφθασε στα 450 εκατομμύρια το 1991. Τα αντίστοιχα συναλλαγματικά έσοδα από αυτήν την κίνηση ανήλθαν από 2 σε 261 δισεκ. δολάρια, αναδεικνύοντας τον τουριστικό κλάδο ως ένα από τους σημαντικότερους κλάδους της διεθνούς οικονομίας¹.

Η μέχρι τώρα συμμετοχή των ευρωπαϊκών χωρών στις αφίξεις τουριστών είναι ιδιαίτερα εντυπωσιακή. Το 1960 οι αφίξεις στην Ευρώπη κάλυψαν το 72% των συνολικών αφίξεων και παρά το γεγονός ότι η συμμετοχή αυτή φθίνει έκτοτε συνεχώς, το 1994 έφθασε το 60%, ενώ το 2000 αναμένεται να περιορισθεί στο 50%, ποσοστό καθόλου ευκαταφρόνητο. Ωστόσο παρά τη φθίνουσα αυτή πορεία, που προφανώς είναι αποτέλεσμα κάποιου κορεσμού των ευρωπαϊκών περιοχών υποδοχής του μαζικού τουρισμού², οι σχετιζόμενες με τον τουρισμό παραγωγικές δραστηριότητες θα εξακολουθήσουν να καταλαμβάνουν σημαντικό μέρος της οικονομικής δραστηριότητας των ευρωπαϊκών χωρών που αποτελούν πόλους τουριστικής ανάπτυξης.

Ο τουρισμός ως μορφή μαζικής κατανάλωσης επηρεάζει πολλούς κλάδους παραγωγής της οικονομίας. Από μακροοικονομική άποψη είναι σημαντικές οι επιπτώσεις του στην εγχώρια παραγωγή, την απασχόληση καθώς και στο ισοζύγιο εξωτερικών συναλλαγών. Αναφέρεται ενδεικτικά ότι σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του World Travel and Tourism Council για το 1993, το ακαθάριστο τουριστικό προϊόν της Ελλάδας ανήλθε στα 11.4 δισεκ. δολάρια (0.33% του παγκόσμιου ακαθάριστου τουριστικού προϊόντος), η απασχόληση σε 419 χιλιάδες άτομα (11.7% της συνολικής απασχόλησης), η συμβολή της προστιθέμενης αξίας του κλάδου στο ΑΕΠ σε 12.4% και οι επενδύσεις σε 2.4 δισεκ. δολάρια (WTTC, 1993)³.

Είναι συνεπώς προφανής η σημασία του τουρισμού για την εγχώρια οικονομία καθώς και η θετική συμβολή του κλάδου στο ισοζύγιο πληρωμών αφού η εισροή ταξιδιωτικού συναλλάγματος (που στη δεκαετία το 1980 έφθασε στο 4% του ΑΕΠ) μαζί με τις άλλες δύο πηγές εισροής ξένου συναλλάγματος (ναυτιλιακό και μεταναστευτικό) κάλυψαν σε μεγάλο βαθμό το έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου.

Στον Πίνακα (1) παρουσιάζονται οι ταξιδιωτικές εισπράξεις και πληρωμές σε σχέση με τα βασικά μεγέθη του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών κατά την περίοδο 1980-94. Η συμμετοχή της εισροής ταξιδιωτικού συναλλάγματος έφθασε στην περίοδο αυτή στο 28% των αδήλων εισπράξεων εκτός των καθαρών μεταβιβάσεων από την ΕΕ και στο 17% περίπου των συνολικών εισπράξεων από εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών.

Αντιστοίχως, η συμμετοχή των πληρωμών ταξιδιωτικού συναλλάγματος κατά την ίδια περίοδο έφθασε στο 20% των αδήλων πληρωμών και στο 4% των πληρωμών για εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών. Τέλος, το πλεόνασμα ταξιδιωτικού ισοζυγίου, εκτός των μεταβιβάσεων από την ΕΕ, κάλυψε το εμπορικό έλλειμμα κατά 20%.

Ωστόσο, παρά την γενικά εντυπωσιακή άνοδο του ελληνικού τουριστικού κλάδου θα πρέπει να επισημανθεί ότι τα τελευταία χρόνια η συμμετοχή των ταξιδιωτικών εισπράξεων της Ελλάδας στις ταξιδιωτικές δαπάνες των χωρών του ΟΟΣΑ μειώνεται (από 2,3% το 1980 σε 1,3% το 1993)⁴. Παράλληλα μειώθηκε και το μερίδιο των ελληνικών ταξιδιωτικών εισπράξεων στο σύνολο των εισπράξεων των ευρωπαϊκών χωρών της Μεσογείου (από 6,1% το 1980 σε 4,7% το 1993). Αντίθετα κατά την ίδια περίοδο αυξήθηκε το ποσοστό των αφίξεων ξένων τουριστών στα ελληνικά σύνορα στο σύνολο των αφίξεων στις μεσογειακές χώρες. Οι εξελίξεις αυτές είχαν ως αποτέλεσμα τη μείωση της κατά κεφαλήν τουριστικής δαπάνης. Τέλος, η παρατηρούμενη αύξηση της συμμετοχής των ευρωπαϊκών χωρών (και κυρίως της Βρετανίας και της Γερμανίας) τόσο στις εισπράξεις όσο και τις αφίξεις ξένων τουριστών στην Ελλάδα δείχνει ότι οι ευρωπαϊκές χώρες αποτελούν πλέον την αποκλειστική σχεδόν αγορά εξαγωγής των ελληνικών τουριστικών υπηρεσιών⁵.

Η εργασία αυτή περιορίζεται στην εξέταση της σημασίας του διεθνούς τουρισμού για το ελληνικό ισοζύγιο εξωτερικών συναλλαγών. Στην ενότητα που ακολουθεί παρουσιάζεται ένα υποδείγμα για την εισροή και την εκροή ταξιδιωτικού συναλλάγματος, στη συνέχεια αναλύονται τα αποτελέσματα της εκτίμησης αυτού του υποδείγματος και στην τελευταία ενότητα παρουσιάζονται τα συμπεράσματα της εργασίας.

2. Παράγοντες επίδρασης της ζήτησης τουριστικών υπηρεσιών και υποδείγματα τουριστικών υπηρεσιών

Τα υποδείγματα εξωτερικής ζήτησης αγαθών και υπηρεσιών βασίζονται στη θεωρία συμπεριφοράς του καταναλωτή σύμφωνα με την οποία ο καταναλωτής επιδιώκει την άριστη κατανομή του εισοδήματος του μεταξύ των διαθέσιμων προς κατανάλωση αγαθών ανάλογα με τις προτιμήσεις του και τους περιορισμούς που θέτουν το διαθέσιμο εισόδημα του και οι τιμές των αγαθών και υπηρεσιών.

Αυτό το πλαίσιο ανάλυσης έχει χρησιμοποιηθεί ευρύτατα για την εκτίμηση εξισώσεων ζήτησης τουριστικών υπηρεσιών με εξαρτημένη μεταβλητή

τις ταξιδιωτικές εισπράξεις, τις αφίξεις ή και τη μέση διάρκεια παραμονής στη χώρα προορισμού και ανεξάρτητες μεταβλητές συνήθως το εισόδημα, τις τιμές και τις συναλλαγματικές ισοτιμίες (Eadington και Redman, 1991).

2.1. Γενικά χαρακτηριστικά των υποδειγμάτων ζήτησης τουριστικών υπηρεσιών

Ο αριθμός των πιθανών ερμηνευτικών μεταβλητών ενός υποδείγματος ζήτησης τουριστικών υπηρεσιών είναι μεγάλος λόγω του πολυσυνθέτου χαρακτήρα του τουριστικού φαινομένου. Το γεγονός αυτό όμως, όπως επισημαίνει και ο Παρασκευόπουλος (1977), δεν σημαίνει ότι κατά την εμπειρική διερεύνηση πρέπει να συμπεριληφθούν όλες οι σχετικές μεταβλητές για να εξασφαλισθεί η αποτελεσματικότητα ενός υποδείγματος. Εξάλλου η δυνατότητα επιλογής των μεταβλητών περιορίζεται σε μεγάλο βαθμό και από τεχνικά προβλήματα που ανακύπτουν κατά την εκτίμηση των υποδειγμάτων και αφορούν είτε στην αξιοπιστία των διαθέσιμων στοιχείων είτε στη δυνατότητα μέτρησης αρκετών προσδιοριστικών παραγόντων της ζήτησης τουριστικών υπηρεσιών (Crouch, 1994a).

Έτσι, οι ερμηνευτικές μεταβλητές που χρησιμοποιούνται συνήθως αφορούν (α) στο μέγεθος της αγοράς (π.ο.υ μετريέται εν αλλακτικά με το μέγεθος του πληθυσμού, το εισόδημα, τον μη εργάσιμο χρόνο κλπ.) και (β) στο κόστος του ταξιδιού που εκφράζεται από τις τιμές οι οποίες προσδιορίζονται από τον πληθωρισμό, τις συναλλαγματικές ισοτιμίες και το κόστος μεταφοράς.

Πρίν την παρουσίαση του υποδείγματος είναι χρήσιμες κάποιες παρατηρήσεις για να διευκρινισθούν οι λόγοι της επιλογής του συγκεκριμένου υποδείγματος. Από τα αποτελέσματα των περισσότερων σχετικών εργασιών συνάγεται ότι το εισόδημα αποτελεί το σημαντικότερο προσδιοριστικό παράγοντα της ζήτησης τουριστικών υπηρεσιών (Crouch, 1994b). Οι εκτιμηθείσες εισοδηματικές ελαστικότητες υπερβαίνουν στην πλειοψηφία των περιπτώσεων τη μονάδα, υπονοώντας ότι ο τουρισμός είναι αγαθό πολυτελείας.

Εκτός όμως από την αύξηση του εισοδήματος, που συνήθως οδηγεί σε μεγαλύτερη ποσοστιαία αύξηση της ζήτησης τουριστικών υπηρεσιών, σημαντικό ρόλο φαίνεται ότι παίζουν τόσο η κατανομή όσο και το επίπεδο του εισοδήματος σε συνδυασμό με το διαθέσιμο μη εργάσιμο χρόνο. Η αύξηση δηλαδή του εισοδήματος ενδέχεται να επιδρά θετικά στη ζήτηση τουριστικών υπηρεσιών και μέσω της ενδεχομένης συμβολής της στην αύξηση του διαθέσιμου μη εργάσιμου χρόνου (Sauran, 1978). Η επισήμανση αυτή φαίνεται να επιβεβαιώνεται από το γεγονός ότι οι μεγαλύτερες χώρες — πηγές τουρισμού είναι οι βιομηχανικά αναπτυγμένες χώρες.

Ενώ όμως η επιλογή μιάς μεταβλητής εισοδήματος δεν παρουσιάζει ιδιαίτερες δυσκολίες, ο ακριβής προσδιορισμός κάποιας μεταβλητής που εκφράζει το ακριβές κόστος των παρεχόμενων τουριστικών υπηρεσιών είναι αρκετά προβληματική. Όπως παρατηρείται συχνά στη σχετική ορθογραφία, το πρόβλημα δεν περιορίζεται μόνο στην επιλογή αντιπροσωπευτικών δεικτών κόστους των παρεχόμενων υπηρεσιών αλλά και στον τρόπο χρησιμοποίησης των επιλεγέντων δεικτών, γεγονός που αντανακλά κάποια ασάφεια ως προς το συνδυασμό των μεταβλητών που λαμβάνουν υπόψη τους οι καταναλωτές προκειμένου να επιλέξουν τη χώρα που θα επισκεφθούν. Έτσι, ανάλογα με τις διευρυνόμενες υποθέσεις περιλαμβάνονται οι σχετικές ή οι απόλυτες τιμές, οι τιμές ανταγωνιστικών ή και συμπληρωματικών προορισμών (αφού τα τελευταία χρόνια παρουσιάζεται συχνά το φαινόμενο οι τουρίστες να κατανέμουν το χρόνο των διακοπών τους μεταξύ δύο χωρών) ή τέλος και οι τιμές άλλων αγαθών πολυτελείας που ανταγωνίζονται ενδεχομένως τις τουριστικές δαπάνες στο σύνολο των δαπανών των καταναλωτών (Crouch, 1992, 1994b).

Αν υποθέσουμε ότι η απόφαση για την πραγματοποίηση ενός ταξιδιού αναψυχής λαμβάνεται σε δύο στάδια τότε οι ταξιδιώτες στο πρώτο στάδιο αποφασίζουν αν θα περάσουν τις διακοπές τους στη χώρα τους ή στο εξωτερικό συγκρίνοντας το κόστος των δύο εναλλακτικών λύσεων. Στο δεύτερο στάδιο, αν έχουν προκρίνει τη λύση να επισκεφθούν μια άλλη χώρα, αποφασίζουν ποια ή ποιες από τις υποψήφιες χώρες προορισμού θα επισκεφθούν με κριτήριο το κόστος των διαθέσιμων εναλλακτικών λύσεων (Fase-Spraans, 1983 και van Els-Kramer, 1988).

Από αυτήν την υπόθεση προκύπτουν δύο μεταβλητές τιμών: (α) οι τιμές στις χώρες προορισμού σε σχέση με τις τιμές της χώρας προέλευσης (πρώτο στάδιο) και (β) οι τιμές μιας συγκεκριμένης χώρας προορισμού προς τις τιμές (συνήθως το σταθμισμένο μέσο όρο των τιμών) των ανταγωνιστριών χωρών προορισμού (δεύτερο στάδιο). Ο Crouch (1992) καταγράφει όλους τους τύπους και συνδυασμούς τιμών που έχουν χρησιμοποιηθεί σε διάφορες μελέτες στις οποίες εκτιμώνται ελαστικότητες τιμών καθώς και σταυροειδείς ελαστικότητες για να ελεγχθεί αν κάποιοι προορισμοί είναι ανταγωνιστικοί ή συμπληρωματικοί.

Είναι προφανές ότι η σχετική επιλογή του συνδυασμού των μεταβλητών τιμών δεν μπορεί παρά να γίνεται με κριτήριο το είδος του προσφερομένου τουριστικού προϊόντος καθώς και τα χαρακτηριστικά των αγορών. Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, ο ελληνικός τουριστικός κλάδος ειδικεύεται στην παροχή υπηρεσιών που σχετίζονται με τα ταξίδια αναψυχής και ειδικότερα με

τις καλοκαιρινές διακοπές. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με την αγορά στην οποία απευθύνεται το ελληνικό τουριστικό προϊόν και η οποία, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, περιορίζεται στις ευρωπαϊκές χώρες και κυρίως στο Η.Β. και τη Γερμανία, μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι δεν υφίσταται πιθανότατα θέμα επιλογής μεταξύ εσωτερικού τουρισμού και ταξιδιού στην Ελλάδα δεδομένου ότι στις συγκεκριμένες τουλάχιστον χώρες και ιδιαίτερα στη Γερμανία δεν προσφέρεται τουριστικό προϊόν της μορφής του ελληνικού τουριστικού προϊόντος. Με αυτήν την έννοια δεν τίθεται γενικά θέμα παρουσίας στις εξισώσεις μεταβλητής σχετικών τιμών που να εκφράζει το πρώτο στάδιο απόφασης.

Δεν μπορεί όμως κανείς να αποκλείσει το ενδεχόμενο για παράδειγμα τουρίστες από τη Γερμανία ή και το Ην. Βασίλειο να κατανέμουν το χρόνο των διακοπών τους μεταξύ της Ιταλίας και της Ελλάδας. Να αποτελούν δηλαδή οι δύο αυτές χώρες συμπληρωματικούς προορισμούς. Με αυτήν την έννοια θα μπορούσαν να συμπεριληφθούν χωριστά οι τιμές τόσο του ελληνικού όσο και του ιταλικού τουριστικού προϊόντος σε μια εξίσωση ζήτησης ελληνικών τουριστικών υπηρεσιών.

Ως προς το ζήτημα της επιλογής ενός αντιπροσωπευτικού δείκτη τιμών είναι γνωστό ότι οι παράγοντες που διαμορφώνουν τις τελικές τιμές των τουριστικών υπηρεσιών είναι πολλοί. Στους παράγοντες αυτούς περιλαμβάνονται οι τιμές των αγαθών και υπηρεσιών που καταναλώνονται από τους ταξιδιώτες στη χώρα προορισμού καθώς και το κόστος μεταφοράς που είναι σημαντικό κυρίως για τα μακρινά ταξίδια για τα οποία μάλιστα ορισμένοι υπολογίζουν και το κόστος ευκαιρίας της χρονικής διάρκειας του ταξιδιού. (Smith, Desvousges, McGivney, 1983).

Ως αντιπροσωπευτικός δείκτης τιμών των αγαθών και υπηρεσιών που καταναλώνουν οι τουρίστες κατά το χρόνο παραμονής τους στις χώρες προορισμού, επιλέγεται συνήθως ο Δείκτης Τιμών Καταναλωτή με βάση τις υποθέσεις ότι (α) ο δείκτης αυτός περιλαμβάνει σε μεγάλο βαθμό αυτά τα αγαθά και τις υπηρεσίες και (β) ότι οι μεταβολές του ΔΤΚ αντανακλούν συνεπώς και τις μεταβολές των τιμών αυτών των αγαθών και υπηρεσιών.

Εκτός όμως των εγχώριων και ξένων τιμών στην τελική διαμόρφωση της τιμής του τουριστικού προϊόντος καθώς και στην αγοραστική δύναμη των καταναλωτών επιδρούν και οι μεταβολές των συναλλαγματικών ισοτιμιών. Υπάρχουν διάφορες απόψεις για το πώς αντιδρούν οι τουρίστες στις μεταβολές των τιμών και των συναλλαγματικών ισοτιμιών. Σύμφωνα με την επικρατούσα άποψη οι ταξιδιώτες έχουν άμεση αντίληψη των συναλλαγματικών εξελίξεων

αλλά όχι και των μεταβολών των ξένων τιμών (Little 1980, Truet και Truet 1987). Για αυτόν ακριβώς το λόγο οι συναλλαγματικές ισοτιμίες χρησιμοποιούνται συνήθως ως ξεχωριστή ερμηνευτική μεταβλητή.

Μια άλλη σημαντική παράμετρος του κόστους ενός ταξιδιού είναι το κόστος μεταφοράς. Το πρόβλημα κατάρτισης ενός ακριβούς δείκτη σ' αυτήν την περίπτωση είναι σημαντικά μεγαλύτερο λόγω της ποικιλίας των μέσων μεταφοράς αλλά και της εποχικότητας με βάση την οποία διαμορφώνονται σε μεγάλο βαθμό και τα σχετικά τιμολόγια. Για το θέμα αυτό θα πρέπει να σημειωθεί ότι τουλάχιστον για κάποιες κατηγορίες ταξιδιών, όπως τα ενδοευρωπαϊκά ταξίδια, το κόστος μεταφοράς με τον έντονο ανταγωνισμό που αναπτύχθηκε τα τελευταία χρόνια στις αερομεταφορές, αποτελεί σχετικά μικρό ποσοστό του συνολικού κόστους του ταξιδιού και επιπλέον δεν παρουσιάζει μεγάλη μεταβλητικότητα με αποτέλεσμα η επίδραση του στις ταξιδιωτικές εισπράξεις να μην εμφανίζεται ως σημαντική. Στη μελέτη της Bond (1979) για παράδειγμα οι εκτιμηθέντες συντελεστές του κόστους μεταφοράς δεν είναι στατιστικά σημαντικοί για τις ταξιδιωτικές εισπράξεις όλων των χωρών εκτός των ΗΠΑ και του Καναδά, αποτέλεσμα που φαίνεται λογικό αφού για τις δύο αυτές χώρες το κόστος μεταφοράς αποτελεί συγκριτικά σημαντικότερο ποσοστό του συνολικού κόστους του ταξιδιού λόγω της μεγαλύτερης μέσης απόστασης που τις χωρίζει από τις υπόλοιπες χώρες. Στα ίδια περίπου συμπεράσματα ως προς το κόστος μεταφοράς καταλήγουν και οι Gray (1966), Little (1980) και Tremblay (1989). Όπως τέλος σημειώνει ο Crouch (1994) η μέτρηση του κόστους μεταφοράς μεταξύ των ευρωπαϊκών χωρών είναι σχεδόν αδύνατη πέραν των τεχνικών προβλημάτων που ανακύπτουν από τη συσχέτιση μεταξύ της αύξησης του εισοδήματος και της πτώσης της τιμής των εισιτηρίων. Με βάση αυτές τις επισημάνσεις είναι λογικό να ισχυρισθεί κανείς ότι το κόστος μεταφοράς στην Ελλάδα από χώρες της Ευρώπης ως ποσοστό του συνολικού κόστους του ταξιδιού δεν πρέπει να διαφέρει σημαντικά από το κόστος μεταφοράς στις ανταγωνίστριες χώρες.

2.2. Υπόδειγμα ταξιδιωτικών εισπράξεων και πληρωμών της Ελλάδας

Από την ανάλυση της προηγούμενης ενότητας είναι φανερό ότι ο τουρισμός και ειδικότερα οι ταξιδιωτικές εισπράξεις και πληρωμές επηρεάζονται από μία πληθώρα παραγόντων που καθιστά τον προσδιορισμό ενός ακριβούς υποδείγματος για την ανάλυση της ζήτησης τουριστικών υπηρεσιών αρκετά πολύπλοκη. Το μεγαλύτερο πάντως ποσοστό της διεθνούς ταξιδιωτικής κίνησης αφορά στον τουρισμό αναψυχής. Έτσι, ο περιορισμός των προσδιοριστι-

κών παραγόντων στις σχετικές τιμές και την αγοραστική δύναμη των ταξιδιωτών κρίνεται γενικώς ως μία ικανοποιητική προσέγγιση για την ερμηνεία της συμπεριφοράς των ταξιδιωτικών εισπράξεων και πληρωμών.

Καταλήγουμε συνεπώς στις εξής εξισώσεις:

$$\ln xt_t = \alpha_1 + \alpha_2 \ln Y_t + \alpha_3 \ln rp_{Lt} \quad (1)$$

$$\ln mt_t = \beta_1 + \beta_2 \ln Y_t^G + \alpha_3 \ln rp_t \quad (2)$$

και

$$\ln xt'_t = c_1 + c_2 \ln Y_t^j + c_3 \ln rp_{Lt} \quad (3)$$

όπου οι εξισώσεις (1) και (2) αφορούν στις ταξιδιωτικές εισπράξεις και πληρωμές αντίστοιχα και η εξίσωση (3) στις εισπράξεις από τη χώρα j . Η μεταβλητή Y στην (1) εκφράζει το εισόδημα των βασικότερων χωρών αποστολής τουριστών στην Ελλάδα και μετριέται ως σταθμισμένος μέσος του πραγματικού ΑΕΠ των χωρών αυτών σε δολάρια⁶. Οι σχετικές σταθμίσεις υπολογίσθηκαν με βάση τη συμμετοχή των χωρών αυτών στις εισπράξεις ταξιδιωτικού συναλλάγματος της Ελλάδας. Η μεταβλητή rp στην ίδια εξίσωση αντιπροσωπεύει τις σχετικές τιμές της Ελλάδας προς τις τιμές των ανταγωνιστριών της χωρών (Ισπανίας, Πορτογαλίας, Γαλλίας, Ιταλίας και Τουρκίας). Η μεταβλητή αυτή είναι μία σύνθετη μεταβλητή που ενσωματώνει τις σχετικές εγχώριες τιμές και τις συναλλαγματικές ισοτιμίες των νομισμάτων των χωρών αυτών προς το δολάριο και εκτιμάται με υστέρηση ενός έτους επειδή όπως αναφέρθηκε προηγουμένως οι ξένοι ταξιδιώτες προγραμματίζουν τις διακοπές τους ένα χρόνο πριν την πραγματοποίηση του ταξιδιού με βάση τις τιμές που επικρατούν τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο.

Υποθέτουμε για την εξίσωση (1) ότι η αύξηση του πραγματικού εισοδήματος των χωρών αποστολής τουριστών στην Ελλάδα οδηγεί σε άνοδο των εισπράξεων ταξιδιωτικού συναλλάγματος ενώ η αύξηση των τιμών στην Ελλάδα σε σχέση με τις τιμές των ανταγωνιστριών της χωρών έχει ως αποτέλεσμα τη μείωση των ταξιδιωτικών εισπράξεων.

Στην εξίσωση (2) η μεταβλητή Y^G αντιπροσωπεύει το πραγματικό εισόδημα της Ελλάδας και μετριέται με το ΑΕΠ σε σταθερά δολάρια. Οι σχετικές τιμές rp στην ίδια εξίσωση, εκφράζονται με το λόγο των τιμών της Ελλάδας προς το σταθμισμένο μέσο των τιμών των χωρών στις οποίες ταξιδεύουν έλληνες τουρίστες⁷. Τέλος στην εξίσωση (3) η μεταβλητή Y^j αντιπροσωπεύει το

πραγματικό εισόδημα της χώρας j ενώ η μεταβλητή των σχετικών τιμών ορίζεται όπως στην εξίσωση (1).

Στην εξίσωση (2) κάνουμε την υπόθεση ότι η αύξηση του πραγματικού εισοδήματος της Ελλάδας καθώς και των εγχώριων τιμών σε σχέση με τις τιμές των χωρών στις οποίες ταξιδεύουν οι έλληνες τουρίστες, οδηγεί σε αύξηση των ελληνικών ταξιδιωτικών πληρωμών.

Οι ταξιδιωτικές εισπράξεις (x_t) και πληρωμές (m_t) μετριοούνται σε δολάρια και έχουν αποπληρωρισθεί, οι μεν εισπράξεις με το ΔTK της Ελλάδας εκφρασμένο σε δολάρια οι δε πληρωμές με τους ΔTK των χωρών προορισμού των ελλήνων τουριστών σταθμισμένους κατά τη συμμετοχή κάθε χώρας προορισμού στις ελληνικές εισαγωγές τουριστικών υπηρεσιών.

3. Αποτελέσματα εκτιμήσεων

3.1. Εισπράξεις ταξιδιωτικού συναλλάγματος

Στους Πίνακες 2-3α παρουσιάζονται τα αποτελέσματα εκτίμησης των εξισώσεων (1) για τις συνολικές εισπράξεις, (2) για τις συνολικές πληρωμές ταξιδιωτικού συναλλάγματος και (3) για τις εισπράξεις κατά χώρα προέλευσης των τουριστών.

Οι μεταβλητές των υποδειγμάτων, που εκφράζονται σε φυσικούς λογαρίσθμους, διαπιστώθηκε ότι είναι στάσιμες στις πρώτες διαφορές. Στη συνέχεια εκτιμήθηκαν οι εξισώσεις και ελέγχθηκε η υπόθεση της μη στασιμότητας των καταλοίπων τους. Με βάση τα αποτελέσματα στατιστικών ελέγχων DF (τελευταία στήλη πινάκων 2 και 3), απορρίπτεται η υπόθεση της μη στασιμότητας των καταλοίπων των αρχικών εξισώσεων τις οποίες δεχόμαστε ως σχέσεις συνολοκλήρωσης των αντιστοίχων μεταβλητών.

Οι εκτιμήσεις των δυναμικών υποδειγμάτων, στα οποία περιλαμβάνονται με υστέρηση μίας χρονικής περιόδου τα στάσιμα κατάλοιπα των μακροχρόνιων σχέσεων (1), (2) και (3), παρουσιάζονται στους Πίνακες 2α και 3α.

Όλοι οι εκτιμηθέντες συντελεστές της εξίσωσης των συνολικών εισπράξεων έχουν το αναμενόμενο πρόσημο. Από τα αποτελέσματα της εκτίμησης προκύπτει ότι το πραγματικό εισόδημα των χωρών αποστολής τουριστών στην Ελλάδα αποτελεί τον βασικότερο προσδιοριστικό παράγοντα των ελληνικών ταξιδιωτικών εισπράξεων. Εκτός του πραγματικού εισοδήματος στατιστικά σημαντικές εμφανίζονται τόσο οι εγχώριες όσο και οι τιμές των ανταγωνι-

στριών χωρών⁸. Αντίθετα όμως με την επικρατούσα άποψη η επίδραση της συναλλαγματικής ισοτιμίας αν και έχει το αναμενόμενο πρόσημο εμφανίζεται ασθενής και στατιστικά μη σημαντική⁹.

Στον Πίνακα 3α παρουσιάζονται οι στατιστικά καλύτερες εξισώσεις για τις εισπράξεις τουριστικού συναλλάγματος από τις βασικότερες χώρες αποστολής τουριστών στην Ελλάδα. Όλοι οι εκτιμηθέντες συντελεστές, εκτός από το συντελεστή του εισοδήματος στην εξίσωση για τις ταξιδιωτικές εισροές από την Ελβετία, έχουν τα αναμενόμενα πρόσημα. Η εισοδηματική ελαστικότητα είναι ιδιαίτερα υψηλή σε όλες τις περιπτώσεις, δεν είναι όμως στατιστικά σημαντική στις εξισώσεις της Ελβετίας, της Αυστρίας, της Γαλλίας και της Ολλανδίας. Υψηλές και στατιστικά σημαντικές είναι και οι ελαστικότητες ως προς τις τιμές, όπως αναμένεται για χώρες προορισμού με βασικά χαρακτηριστικά του τουριστικού προϊόντος που προσφέρουν τον ήλιο και τη θάλασσα (Crouch, 1995). Στατιστικά σημαντική αν και σχετικά περιορισμένη εμφανίζεται η επίδραση των συναλλαγματικών ισοτιμιών στις περιπτώσεις της Γερμανίας, της Γαλλίας και της Ολλανδίας. Για τις υπόλοιπες τρεις χώρες δεν κατέστη δυνατό να διαχωρισθεί η επίδραση των μεταβολών των συναλλαγματικών ισοτιμιών από την επίδραση των εγχώριων τιμών.

Η διαφορά στην εκτίμηση των επιδράσεων των συναλλαγματικών ισοτιμιών μεταξύ της συνολικής εξίσωσης και των εξισώσεων κατά χώρα προέλευσης των τουριστών θα μπορούσε εν μέρει να αποδοθεί στην διαφορετική συμπεριφορά των διαφόρων ομάδων τουριστών και συγκεκριμένα στον διαφορετικό τρόπο με τον οποίο ταξιδεύουν. Για παράδειγμα, οι τουρίστες που επιλέγουν τα οργανωμένα ταξίδια και αγοράζουν τουριστικά πακέτα αποφασίζουν με βάση τις τιμές αυτών των πακέτων που συνήθως καθορίζονται περίπου ένα χρόνο πριν την πραγματοποίηση του ταξιδιού ενώ οι τουρίστες που ταξιδεύουν ανεξάρτητα αποφασίζουν με βάση τις τρέχουσες συναλλαγματικές ισοτιμίες. Έτσι, είναι πιθανότερο να αποτυπωθούν οι διαφορές αυτές στις εξισώσεις κατά χώρα παρά στη συνολική εξίσωση όπου η επίδραση των μεταβολών των συναλλαγματικών ισοτιμιών αποδυναμώνεται. Επιπροσθέτως, ενδέχεται σε περιόδους υψηλού πληθωρισμού, όπως ήταν η δεκαετία του 1970, οι μεταβολές των συναλλαγματικών ισοτιμιών να εκλαμβάνονται ως μέρος της συνολικής διαμόρφωσης των τιμών και να μην αποτελούν ξεχωριστό προσδιοριστικό παράγοντα της ταξιδιωτικής κίνησης (EIU, 1975).

Τέλος, το ενδεχόμενο η Ιταλία, η Ελλάδα και η Τουρκία να αποτελούν συμπληρωματικούς προορισμούς για τους βρετανούς και γερμανούς ταξιδιώτες δεν επιβεβαιώθηκε από τις σχετικές εκτιμήσεις.

Συνοψίζοντας επισημαίνουμε ότι από τα αποτελέσματα εκτίμησης τόσο της εξίσωσης για το σύνολο των ταξιδιωτικών εισπράξεων όσο και των εξισώσεων κατά χώρα συνάγεται ότι τόσο το εισόδημα όσο και οι τιμές παίζουν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση των ταξιδιωτικών εισπράξεων χωρίς όμως, όσον αφορά στις τιμές, να προκύπτει σαφώς το μέγεθος της επίδρασης των συναλλαγματικών ισοτιμιών.

3.2. Πληρωμές ταξιδιωτικού συναλλάγματος

Οι ταξιδιωτικές πληρωμές σε όλη την εξεταζόμενη περίοδο παρουσιάζουν σταθερή ανοδική τάση η οποία γίνεται εντονότερη από το 1987, έτος κατά το οποίο αρχίζει η απελευθέρωση του τουριστικού συναλλάγματος με την αύξηση του επιτρεπόμενου ετήσιου ποσού το οποίο από το 1989 ισχύει για κάθε ταξίδι. Έκτοτε το επιτρεπόμενο ποσό αυξάνεται σταδιακά και ουσιαστικά απελευθερώνεται πλήρως το 1992 με την επέκταση και στις υπόλοιπες χώρες του καθεστώτος που ισχύει για ταξίδια σε χώρες της ΕΕ.

Στον Πίνακα 2 παρουσιάζεται η εξίσωση για τις πληρωμές ταξιδιωτικού συναλλάγματος. Οι εκτιμηθέντες συντελεστές του εισοδήματος και των σχετικών τιμών έχουν τα αναμενόμενα πρόσημα και είναι στατιστικά σημαντικοί. Όπως και στην περίπτωση των ταξιδιωτικών εισπράξεων, το εισόδημα εμφανίζεται ως η βασικότερη ερμηνευτική μεταβλητή της συμπεριφοράς των ταξιδιωτικών πληρωμών.

Υπάρχουν ενδείξεις ότι από το 1987 παρουσιάζεται κάποια δομική μεταβολή στην εξέλιξη των ταξιδιωτικών πληρωμών λόγω της απελευθέρωσης του τουριστικού συναλλάγματος η οποία όμως εκδηλώθηκε κυρίως ως κερδοσκοπική συμπεριφορά σε χρονικές στιγμές συναλλαγματικής αβεβαιότητας (1990 και δεύτερο εξάμηνο του 1992). Οι διαθέσιμες όμως παρατηρήσεις δεν επαρκούν για την εξαγωγή συμπερασμάτων βασισμένων σε στατιστικό έλεγχο.

Συνοπτικά θα μπορούσαμε να παρατηρήσουμε ότι το εισόδημα και σε μικρότερο βαθμό οι τιμές ερμηνεύουν ικανοποιητικά τόσο τις εισπράξεις όσο και τις πληρωμές ταξιδιωτικού συναλλάγματος. Ταυτόχρονα μη οικονομικοί παράγοντες που δημιουργούν όμως συνήθως προσδοκίες για υποτίμηση της δραχμής οδηγούν σε διαρροή συναλλάγματος από την πλευρά των εισπράξεων και από το 1988 λόγω της απελευθέρωσης του τουριστικού συναλλάγματος, σε αποθησαύριση ξένων τραπεζογραμματίων στην πλευρά των πληρωμών.

Συμπεράσματα

Συνοψίζονται τα συμπεράσματα αυτής της εργασίας παρατηρούμε τα εξής:

α. Ο τουριστικός κλάδος εξελίσσεται σε έναν από τους πλέον δυναμικούς κλάδους της διεθνούς οικονομίας με θετικές επιπτώσεις σε πολλούς άλλους παραγωγικούς κλάδους και ιδιαίτερα στην απασχόληση. Ειδικότερα για την Ελλάδα ο τουρισμός είναι σημαντική πηγή εισοδήματος και παράγοντας εξισορρόπησης του ελλειμματικού ισοζυγίου του εξωτερικού εμπορίου αγαθών.

β. Η αγορά του ελληνικού τουριστικού προϊόντος παρουσιάζει την τελευταία δεκαετία τάσεις συρρίκνωσης. Το 45% περίπου των αφίξεων ξένων τουριστών στην Ελλάδα προέρχεται από δύο μόνο χώρες, το Ην. Βασίλειο και τη Γερμανία με αποτέλεσμα την εξάρτηση του κλάδου από τις διακυμάνσεις των αγορών αυτών και από τους σχεδιασμούς των τουριστικών παραγόντων που τις ελέγχουν.

γ. Υπάρχουν περιθώρια περαιτέρω ανάπτυξης τόσο σ' αυτές όσο και στις λοιπές ευρωπαϊκές χώρες υπό την προϋπόθεση ότι το ελληνικό τουριστικό προϊόν θα προσαρμοσθεί έτσι ώστε να ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις εκτός του μαζικού και του υψηλού εισοδήματος επιλεκτικού τουρισμού.

δ. Το ελληνικό τουριστικό προϊόν παρουσιάζει υψηλή εισοδηματική ελαστικότητα. Η επίδραση των τιμών στις εισπράξεις ταξιδιωτικού συναλλάγματος αν και μικρότερη από εκείνη του εισοδήματος εκτιμάται ως σημαντική. Εν τούτοις δεν προκύπτουν σαφή συμπεράσματα ως προς τις επιπτώσεις των μεταβολών της συναλλαγματικής ισοτιμίας της δραχμής. Αντιθέτως από τα αποτελέσματα των εκτιμήσεων προκύπτει σαφώς ότι οι εγχώριες τιμές με βάση τις οποίες διαμορφώνεται το κόστος των παρεχομένων υπηρεσιών σε εγχώριο νόμισμα παίζουν σημαντικό ρόλο και προφανώς οι υφιστάμενες διαφορές μεταξύ των ελληνικών τιμών και των τιμών των ανταγωνιστριών χωρών θα ασκούν αρνητικές επιδράσεις στην ανταγωνιστικότητα του ελληνικού τουριστικού προϊόντος.

ε. Η χρησιμοποίηση της συναλλαγματικής πολιτικής για την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας αποτελεί προφανώς μόνο βραχυχρόνια λύση. Η πολιτική του «φθηνού» νομίσματος για την προσέλκυση ξένων τουριστών στο βαθμό που επηρεάζει τις εγχώριες τιμές επιβαρύνει το κόστος παραγωγής των υπηρεσιών και τελικά επιδρά αρνητικά στην προσέλευση τουριστών. Το ασθενές νόμισμα λειτουργεί ως κίνητρο μέχρι να αποκαλυφθούν οι αρνητικές του επιπτώσεις στις εγχώριες λιανικές τιμές.

στ. Στην αγορά του μαζικού τουρισμού καλοκαιρινών διακοπών στην οποία απευθύνεται το ελληνικό τουριστικό προϊόν ο ανταγωνισμός είναι έντονος και προβλέπεται να ενταθεί δεδομένης της διαφαινομένης αλλαγής των προτιμήσεων κυρίως των καταναλωτών υψηλού εισοδήματος προς άλλες μορφές τουρισμού, του λεγομένου επιλεκτικού τουρισμού. Συνεπώς, στον ανταγωνισμό μεταξύ των μεσογειακών χωρών η κρίσιμη μεταβλητή δεν θα είναι πλέον οι τιμές αλλά η ποιότητα και η διαφοροποίηση του προσφερομένου προϊόντος με στόχο την ικανοποίηση των νέων αναγκών των καταναλωτών.

ζ. Το φαινόμενο του μαζικού τουρισμού προφανώς δεν θα εκλείψει. Η πολιτική όμως χαμηλών τιμών που εξασφαλίζονται μάλιστα μέσω των συναλλαγματικών ισοτιμιών μεσοπρόθεσμα δεν μπορεί παρά να οδηγήσει σε ένα φαύλο κύκλο υποβάθμισης των υπηρεσιών και σε πιέσεις για περαιτέρω μείωση των τιμών δεδομένου και του μονοφωνιακού χαρακτήρα της σημερινής βασικής αγοράς του ελληνικού τουριστικού προϊόντος.

η. Στόχος του ελληνικού τουριστικού κλάδου μακροχρόνια θα πρέπει να είναι η διεύρυνση της σημερινής αγοράς τόσο προς άλλες ευρωπαϊκές χώρες όσο και προς άλλες κατηγορίες καταναλωτών. Προϋπόθεση γι' αυτό δεν είναι απαραίτητα οι χαμηλές τιμές αλλά μάλλον η ποιότητα των παρεχομένων υπηρεσιών καθώς και η βελτίωση της υπάρχουσας υποδομής η οποία φαίνεται ότι αποτελεί πλέον σημαντικό παράγοντα που επηρεάζει αρνητικά τις αποφάσεις των καταναλωτών στις υφιστάμενες αγορές. Με δεδομένη συνεπώς την υψηλή εισοδηματική ελαστικότητα του ελληνικού τουριστικού προϊόντος η επιτυχής ανάπτυξη του κλάδου, η επέκτασή του σε άλλες αγορές και σε κατηγορίες καταναλωτών υψηλού εισοδήματος και η δημιουργία ενός αποτελεσματικού τομέα παροχής τουριστικών υπηρεσιών μπορεί να εξασφαλισθεί μόνο με τη στενή συνεργασία του ιδιωτικού με το δημόσιο τομέα καθώς και των μεγάλων με τις μικρές τουριστικές επιχειρήσεις.

θ. Τέλος, η υψηλή εισοδηματική ελαστικότητα των ταξιδιωτών πληρωμών υποδεικνύει ότι ο τουρισμός είναι για τους έλληνες καταναλωτές αγαθό πολυτελείας. Το γεγονός αυτό είναι περισσότερο εμφανές μετά το 1988, έτος κατά το οποίο απελευθερώθηκε ουσιαστικά το τουριστικό συνάλλαγμα με αποτέλεσμα τη σημαντική αύξηση των ταξιδιωτικών πληρωμών.

Παράρτημα

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Ταξιδιωτικές εισπράξεις, πληρωμές και ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών

	1990	1991	1992	1993	1994	1980-90	1990-94
Ταξιδ. εισπράξεις προς άδηλες εισπράξ. χωρίς ΕΕ	26%	23%	25%	26%	27%	29,2%	25,1%
Ταξιδ. εισπράξεις προς εισπράξεις από εξαγ. αγαθών και υπηρεσιών	16%	14%	17%	19%	20%	16,2%	17,1%
Ταξιδ. πληρωμές προς άδηλες πληρωμές	25%	22%	22%	19%	21%	19,1%	22,0%
Ταξιδ. πληρωμές προς πληρωμές από εισαγ. αγαθών και υπηρεσιών	4,7%	4,3%	4,7%	4,4%	4,7%	3,4%	4,6%
Ταξιδ. ισοζύγιο προς ισοζ. αδήλων συναλ. χωρίς ΕΕ	26%	23%	27%	30%	31%	37,0%	27,2%
Ταξιδ. ισοζύγιο προς εμπορικό ισοζύγιο	-12%	-13%	-15%	-19%	-21%	-19,0%	-15,8%

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Εξισώσεις ταξιδιωτικών εισπράξεων και πληρωμών*

	Y^F	Y^{GR}	P_{GR}/P_C	ER	Const.	R^2	DF
TC	5,48		-1,59	0,15	-9,97	0,866	-3,99
TD		2,26	0,73		-6,95	0,901	-2,06

ΠΙΝΑΚΑΣ 2α

	ΔY^F	ΔY^{GR}	$\Delta(P_{GR}/P_C)$	ΔER	RES(-1)	Const.	R^2	SER	DW
ΔTC	4,37 (2,33)		-2,17 (-3,42)	0,33 (0,90)	-0,81 (-3,22)	0,06 (0,92)	0,515	0,130	1,69
ΔTD		2,24 (2,93)	1,16 (2,79)		-0,35 (-2,13)	-0,002 (-0,08)	0,330	0,101	2,01

* TC: Ταξιδιωτικές εισπράξεις, TD: Ταξιδιωτικές πληρωμές Y^F : Ξένο εισόδημα, Y^{GR} , Ελληνικό εισόδημα P_{GR} : Ελληνικές τιμές, P_C : Τιμές ανταγωνιστριών χωρών, P_j : Τιμές χώρας προέλευσης τουριστών, ER: Συναλλαγματική ισοτιμία, RES: Κατάλοιπα εξισώσεων μακροχρόνιων σχέσεων.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Εξισώσεις ταξιδιωτικών εισπράξεων κατά χώρα προέλευσης*

	Y^i	P_{GR}/P_C	P_{GR}	P_j	ER	Const.	R^2	DF
GUK	1,83		-2,54	2,73		-5,16	0,940	-4,21
GGE	8,92	-3,69			1,49	-22,27	0,836	-2,46
GSW	1,98	-2,71				0,08	0,496	-3,60
GAU	4,16	-3,64				-3,12	0,878	-5,06
GFR	6,03		-4,42	4,83	2,91	-31,82	0,935	-4,99
GNE	9,58	-3,71			1,76	-25,97	0,821	-2,97

ΠΙΝΑΚΑΣ 3α

	ΔY^i	$\Delta P_{GR}/P_C$	ΔP_{GR}	ΔP_j	ΔER	RES(-1)	Const.	R^2	SER	DW
ΔGUK	3,32 (2,58)		-1,94 (-3,84)	2,44 (5,19)		-0,94 (-3,71)	-0,04 (-0,89)	0,598	0,138	1,44
ΔGGE	4,29 (2,84)	-3,02 (-4,78)			1,17 (3,15)	-0,37 (-2,48)	0,09 (1,65)	0,595	0,130	1,86
ΔGSW	-1,04 (-0,57)	-1,70 (-2,66)				-0,63 (-3,99)	0,08	0,51	0,207	1,78
ΔGAU	5,38 (1,42)	-2,38 (-2,44)				-1,15 (-4,78)	-0,03 (-0,24)	0,619	0,311	1,80
ΔGFR	3,59 (1,22)		-5,40 (-7,46)	4,38 (4,11)	2,26 (4,36)	-1,09 (-4,22)	0,30 (1,57)	0,789	0,139	1,74
ΔGNE	3,54 (1,23)	-3,84 (-3,57)			1,71 (2,61)	-0,62 (-2,82)	0,15 (1,55)	0,495	0,225	1,90

* Εισπράξεις από Η. Βασίλειο (GUK), Γερμανία (GGE), Ελβετία (GSW), Αυστρία (ΓΑΘ), Γαλλία (GFR) και Ολλανδία (GNE). Y^i : Εισόδημα χώρας προέλευσης, P^j : Τιμές χώρας προέλευσης.

Σημειώσεις

1. World Tourism Organization, *Tourism Trends Worldwide and in Europe, 1950-90*, Madrid. World Tourism Organization, *Tourism in 1994 - Highlights*, Madrid 1995.

2. Ο κορεσμός αυτός προήλθε από τη χωρική συγκέντρωση του μαζικού τουρισμού που είχε ως αποτέλεσμα την υποβάθμιση των υπηρεσιών και του περιβάλλοντος ενώ σε σημαντικό βαθμό οφείλεται και στη διαφοροποίηση των προτιμήσεων των καταναλωτών υψηλού εισοδήματος που τα τελευταία χρόνια στρέφονται σε άλλες μορφές τουρισμού και σε άλλες χώρες προορισμού (βλ. Shaw και Williams, 1994).

3. Η Δ. Κατοχιανού (1995) αναφέρει ότι ο τουριστικός κλάδος παράγει το 10% του ΑΕΠ της χώρας και ότι η συμμετοχή του στην απασχόληση ανέρχεται στο 11 - 18% (280 με 300 χιλιάδες άτομα άμεσα και 110 χιλιάδες έμμεσα). Ο ΟΟΣΑ (1995) υπολογίζει τη συμμετοχή του τουρισμού στο ΑΕΠ σε 8% και την άμεση και έμμεση απασχόληση σε 360 χιλιάδες άτομα (10% του συνολικού εργατικού δυναμικού).

4. Το ίδιο φαινόμενο παρατηρείται και για τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες της Μεσογείου ως σύνολο και αντανακλά προφανώς τη γενικότερη μείωση της τουριστικής κίνησης με προορισμό την Ευρώπη. Συγκεκριμένα ο Crouch (1995) αναφέρει ότι η μέση εκτιμηθείσα ελαστικότητα ζήτησης ως προς τη χρονική τάση σε σύνολο 80 μελετών για χώρες προορισμού της Ν. Ευρώπης και της Μεσογείου ανέρχεται σε -0,037. Δηλαδή ότι παρατηρείται μία μακροχρόνια αρνητική τάση στην προσέλευση τουριστών στις ευρωπαϊκές χώρες που αποδίδεται στην αλλαγή των προτιμήσεων των καταναλωτών και υποδηλώνει ότι οι ευρωπαϊκές χώρες δεν αποτελούν πλέον πόλο έλξης τουριστών, τουλάχιστον στο βαθμό που αυτό ίσχυε στο παρελθόν.

5. Η συμμετοχή των ταξιδιωτικών εισπράξεων από τις ευρωπαϊκές χώρες στο σύνολο των εισπράξεων ανήλθε από 60% το 1987 σε 71% το 1992 ενώ οι αφίξεις τουριστών από την Ευρώπη στα ελληνικά σύνορα έφθασαν το 1992 στο 82% των συνολικών αφίξεων από 66% το 1980. Η εξέλιξη αυτή υποδηλώνει την εξάρτηση του ελληνικού τουριστικού κλάδου από τις διακυμάνσεις μίας σχετικά περιορισμένης αγοράς και ειδικότερα από τις μεταβολές των προτιμήσεων των καταναλωτών αλλά και της πολιτικής των ταξιδιωτικών πρακτόρων που κυριαρχούν στην αγορά αυτή. Το πρόβλημα αυτό καθίσταται κρίσιμο όταν η συγκεκριμένη αγορά είναι ευμετάβλητη όπως συμβαίνει για παράδειγμα με την αγορά της Βρετανίας. (Για το ζήτημα αυτό βλέπε Shaw και Willimas, 1995).

7. Οι χώρες είναι οι εξής: ΗΠΑ, Καναδάς, Βέλγιο, Βρετανία, Γερμανία, Ελβετία, Αυστρία, Γαλλία, Ολλανδία, Ιταλία, Ισπανία, Σουηδία.

8. Ο Crouch (1995) εκτιμά από τις δημοσιευθείσες σχετικές μελέτες τη μέση ελαστικότητα εισοδήματος για χώρες προορισμού της Ν. Ευρώπης και της Μεσογείου σε 2,34, τη μέση ελαστικότητα ως προς τις τιμές σε -0,64 και τη μέση ελαστικότητα ως προς τη συναλλαγματική ισοτιμία σε -1,34.

9. Ειδικότερα ως προς την επίδραση της συναλλαγματικής ισοτιμίας επισημαίνεται ότι δεν προκύπτουν σαφή συμπεράσματα και στις σχετικές εκτιμήσεις των Truet και Truet (1987) για την Ελλάδα και την Ισπανία για την περίοδο 1967-82 καθώς και στην μελέτη των Martin και Witt (1988) για τις αφίξεις τουριστών στην Ελλάδα από τη Βρετανία. Αντιφατικά εξάλλου είναι τα

αποτελέσματα σχετικών μελετών για άλλες χώρες. Βλέπε για παράδειγμα Lin και Sun (1983) για το Χογκ Κονγκ, Chadee και Mieczkowski (1987) για τον Καναδά, Var, Mohamad και Icoz (1990) για την Τουρκία καθώς και τα συμπεράσματα του EIU (1975).

Βιβλιογραφία

- Archer, Brain H. (1976), *Demand Forecasting in Tourism*, Bangor Occasional Papers in Economics No 9 (1976), Bangor.
- Artus, Jacques R. (1970), "The Effect of Revaluation on the Foreign Travel Balance of Germany", IMF Staff Papers, Vol. 17, pp 602-617.
- , (1972), "An Econometric Analysis of International Travel". IMF Staff Papers, Vol. 19, pp. 579-614.
- Bond, Marian E. (1979), "The World Trade Model: Invisibles", IMF Staff Papers, Vol. 26, No 2, pp. 257-333.
- Chadee, D. και Z. Mieczkowski (1978), "An Empirical Analysis of the Effects of the Exchange Rate of Canadian Tourism", *Journal of Travel Research*, 26 (1), pp. 13-17.
- Coulomb, Francois (1988), *Trade in Tourism Services in EOCED Countries, 1960-1985*, Tourism Committee, OECD, Paris, January 1988.
- , (1988), *Statistics on Trade in Services, The State of International Work in Services Statistics*, Tourism Committee, OECD, Paris, April 1988.
- , (1989), *Tourism and the Balance of Payments*, Tourism Committee, OECD, Paris, May 1989.
- Crouch, Geoffrey (1992), "Effect of Income and Price on International Tourism", *Annals of Tourism Research*, Vol. 19, pp. 643-664.
- , (1994a), "The Study of International Tourism Demand: A Survey of Practice", *Journal of Travel Research*, Vol. 32, pp. 41-45.
- , (1994b), "The Study of International Tourism Demand: A Review of Findings", *Journal of Travel Research*, Vol. 33, pp. 12-23.
- , (1995), "A Meta- Analysis of Tourism Demand", *Annals of Tourism Research*, Vol. 22, pp. 103-118.
- Duffy, M. H. και A. Renton (1970), "On Forecasting UK on Invisibles Account", *Bulletin, Oxford University Institute of Economic and Statistics*, Vol. 32, pp. 231-257.
- Eadington, W. R. και M. Redman (1991), "Economics and Tourism", *Annals of Tourism Research*, Vol. 18, pp. 41-56.
- Economist Intelligence Unit (1975), *Currency Changes, Exchange Rates and Their Effects on Tourism*, *International Tourism Quarterly* 1, pp. 46-52.
- Edwards, Anthony (1976), *International Tourism Development. Forecast to 1985*. The Economist Intelligence Unit, Special Report No 33.

- , (1985), *International Tourism Forecasts to 1995*. The Economist Intelligence Unit, Special Report No 188.
- , (1987), *Choosing Holiday Destinations: The Impact of Exchange Rates and Inflation*. The Economist Intelligence Unit, q_3^A Special Report No 1109.
- Fase, M.M.G. και F. Spaans (1983), *International Travel and the Netherlands Balance of Payments: a statistical analysis for the 1970s*. Bank of the Netherlands.
- Gray, Peter H. (1971), "On Measuring the Price Sensitivity of Invisible International Trade", *Bulletin, Oxford University Institute of Economics and Statistics*, Vol. 33, pp. 207-216.
- Κατοχτιανού, Δ. (1995) "Οικονομική και χωροταξική ανάπτυξη του τουρισμού στην Ελλάδα: μια πρώτη εικόνα", *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχος 55.
- Kwack, S. Y. (1972), "Effects of Income and Prices on Travel Spending Abroad: 1960iii -1967iv", *International Economic Review*, Vol. 13, pp. 245-256.
- Lin, R. B και Yung-Wing Sun (1983), "Hong Kong", στο *Tourism in Asia: The Economic Impact*, eds. E. A. Pye - T. B. Lin. Singapore: Singapore University Press, pp. 1-100.
- Little, J. S. (1980), "International Travel in the US Balance of Payments", *New England Economic Review* (May/June 1980).
- Martin, C. A. και S. F. Witt (1988), "Substitute Prices in Models of Tourism Demand", *Annals of Tourism Research*, Vol. 15, pp. 255-268.
- OECD, *Tourism Policy and International Tourism in OECD Countries* (Σειρά).
- O'Hagan, J. W. και M. J. Harrison (1984), "Market shares of US tourist expenditure in Europe: an econometric analysis", *Applied Economics*, Vol. 16, pp 919-931.
- Πανταζίδης, Σ. και Ε. Παντελίδης (1988) *Εμπειρική Διερεύνηση των Διεθνών Ταξιδιωτικών Συναλλαγών της Ελλάδας* (αδημοσίευτη μελέτη) Τράπεζα της Ελλάδος.
- Phillips, P. (1974), "A Forecasting Model for the United Kingdom Invisible Account", *National Institute Economic Review*, No 69, pp. 58-76.
- Proctor, A. J. (1982), *A Forecasting Model of the Services Account of the U.S. Balance of Payments: Preliminary Results*. Federal Bank of New York. Research Paper No 8237.
- Paraskevopoulos, G. N. (1977), *An Econometric Analysis of International Tourism*. Lecture Series 31. Athens: Center of Planning and Economic Research.
- Rosensweig, J. A. (1988), "Elasticities of Substitution in Caribbean Tourism", *Journal of Development Economics*, Vol. 29, pp. 89-100.
- Sauran, Alan (1978), "Economic Determinants of Tourism Demand: A Survey", *The Tourist Review* 3 (1), pp. 2-4.
- Shaw, G. και A. M. Williams (1994), *Critical Issues in Tourism: A Geographical Perspective*. Blackwell Publishers, UK, 1994.
- Smith, V. K., Desvousges και M. P. McGivney (1983) "The Opportunity Cost of Travel Time in Recreation Demand Models", *Land Economics*, 59 (3), pp. 259-278.

- Socher, Karl (1986), "Tourism in the Theory of International Trade and Payments", *The Tourist Review* 41 (3), pp. 24-26.
- Τράπεζα της Ελλάδος: Έκθεση του Διοικητή (σειρά).
- Tremblay, P. (1989), "Pooling International Tourism in Western Europe", *Annals of Tourism Research*, Vol. 16, pp. 477-491.
- Truett, D. B. και L. J. Truett (1987), "The Response of Tourism to International Economic Conditions: Greece, Mexico and Spain", *The Journal of Developing Areas*, Vol. 21, pp. 177-190.
- van Els, P. J. A. και P. Kramer (1988), *Netherlands international travel in the past ten years: a statistical analysis*. De Nederlandsche Bank - reprint series 212.
- Var, T. Mohammad G. και Icoz O. (1990a) "Factors Affecting International Tourism Demand for Turkey", *Annals of Tourism Research*, Vol. 17, pp. 606-638.
- , (1990b) "A Tourism Demand Model", *Annals of Tourism Research*, Vol. 17, pp. 622-626.
- World Tourism Organization (1991) *Tourism Trends Worldwide and in Europe 1950-1990*, WTO: Madrid (1991).
- , (1995) *Tourism in 1994 - Highlights*, Madrid, January 1995.
- World Travel and Tourism Council (1993) *Travel and Tourism: A New Economic Perspective*. Brussels, 1993.